

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 3, No.52, 2025, pp. 47-64

Received: 14/01/2025

Accepted: 10/03/2025

Analysis of the Conceptual Metaphor of "Wisdom" in Ferdowsi's *Shahnameh*

Tahere Mirhashemi*

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Arak University,
Arak, Iran
t-mirhashemi@araku.ac.ir

Ali Sabbaghi

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Arak University,
Arak, Iran
a-sabaghi@araku.ac.ir

Abstract

The term "wisdom" and its derivatives represent one of the most frequently used and fundamental concepts in Ferdowsi's *Shahnameh*. This study aims to examine the concrete and tangible linguistic representations of the abstract and intangible notion of wisdom in *Shahnameh*. This study seeks to investigate the conceptual metaphor of "wisdom" as its target domain in Ferdowsi's *Shahnameh*, utilizing the full induction method and a descriptive-analytical approach to address the following two research questions: 1) Through which types of conceptual metaphors is the target domain of wisdom conceptualized in *Shahnameh*? 2) What specific lexical items are employed in *Shahnameh* to make the concept of wisdom more tangible? The findings of the study indicate that the abstract concept of "wisdom" in *Shahnameh* is realized through ontological and orientational conceptual metaphors. The concretization of "wisdom" in *Shahnameh* aligns with the logic of heroic poetry and the possible world of the epic, in which Ferdowsi conceptualizes wisdom as kingdom objects such as "crown" and "throne" or heroic elements like "bow", "banner", and "axe".

Keywords: Ferdowsi's *Shahnameh*, Conceptual Metaphor, Mapping, Wisdom.

Introduction

Rhetorical sources present diverse perspectives on the definition of metaphor, and this variation and evolution in interpretation are due to the passage of time and the expansion of discourse among rhetoricians and critics. A review of discussions on metaphor in traditional rhetorical sources and literary criticism reveals that metaphor, along with its classifications and its distinction from other rhetorical devices such as metonymy and allusion, has attracted scholars' attention. From a classical viewpoint, metaphor is not only a linguistic-rhetorical method but also plays a significant role in semantic expansion. In contemporary literary criticism and rhetorical theory, metaphor is considered in the rhetoric field in addition to various disciplines, including linguistics and psychology. One of these fields is cognitive linguistics, in which metaphor is considered a cognitive tool that can also be manifested linguistically. Thus, this type of metaphor is known as a conceptual metaphor.

*Corresponding author

Mir Hashemi, T. and Sabaghi, A. (2025). Analysis of the Conceptual Metaphor of "Wisdom" in Ferdowsi's *Shahnameh*. *Literary Arts*, 17(3), 47-64.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/liar.2025.144055.2432

Ferdowsi's *Shahnameh* is the most prominent Persian literary work in the epic genre. Given its historical background (Khodaynameh) and the period when it was composed, few literary works contain "wisdom and rationality" as much as *Shahnameh*. The present study aims to analyze the tangible linguistic representations of the abstract and intangible concepts of wisdom in *Shahnameh* using the conceptual metaphor approach. It seeks to answer the following two research questions: 1) Through which types of conceptual metaphors is the target domain of wisdom conceptualized in *Shahnameh*? 2) What lexical items are used to concretize and make the concept of wisdom more tangible in *Shahnameh*?

Materials and Methods

In this research, the authors used a complete induction method to extract various types of conceptual metaphors from the eight-volume edition of *Shahnameh* edited by [Khaleghi Motlagh \(2010\)](#) (750 cases). These metaphors were then classified into categories such as orientational metaphors, containment metaphors, material metaphors, and Animism. A descriptive-analytical approach was used to analyze them.

Research Findings

In *Shahnameh*, "wisdom" is mainly metaphorized linguistically, and is materialized within ontological and orientational conceptual metaphors. However, there are instances where "wisdom" is directly expressed in its abstract form, and the statements do not fit within the framework of conceptual metaphor. The data collected from the target domain of "wisdom" (738 cases) align with the general characteristics of imagery in *Shahnameh* within the framework of conceptual metaphor. In other words, epic poetry is narrative and centers around the human (heroic figure), and since mythological space and events are often abstract and extraordinary, the poet makes efforts to construct a tangible and concrete possible world to engage the audience. Consequently, the poet often employs material and sensory imagery in figurative language to reduce the unfamiliarity of the mythological world and enhance the speed of narration, thereby preventing the audience from being stopped by incomprehensible or abstract images. Another significant feature of the imagery in *Shahnameh* is its heroic tone. The poet takes advantage of concrete and tangible imagery with a heroic and martial essence when making his poetic visions. This characteristic can be seen in the selection of terms and expressions of source domains for the conceptual metaphor of "wisdom", meaning that concept mappings in source domains adhere to the logic of heroic language, and the poet conceptualizes "wisdom" as regal and heroic objects, in a way that this choice aligns with the overall atmosphere of this work.

Discussion of Results and Conclusions

In both its innate and acquired meanings, "wisdom" represents one of the intangible and abstract concepts in *Shahnameh* and holds an important place within *Shahnameh*'s text in terms of frequency and repetition and Ferdowsi's worldview. The abstract notion of "wisdom" in *Shahnameh* is made tangible through ontological and orientational conceptual metaphors. The ontological metaphors for the target domain of "wisdom" are represented linguistically in the following mappings, ranked by frequency: "wisdom is an object" (323 cases), "wisdom is a living being" (188 cases), and "wisdom is a containment" (185 cases). Additionally, the orientational metaphor for "wisdom" is represented linguistically in the mapping "wisdom is a path" (42 cases).

The concretization of "wisdom" in *Shahnameh* is aligned with the logic of heroic poetry and the possible world of the epic. The poet conceptualizes wisdom through regal objects such as the "crown" and "throne" or through heroic objects like "bow", "banner", and "axe". In other words, Ferdowsi represents "wisdom" through the material and sensory lexicon of heroic poetry, making the enigmatic and mysterious nature of the mythological world more comprehensible and vivid. Through conceptual metaphor, the audience of *Shahnameh* gains a clearer understanding of abstract and mental concepts, follows the poet's narration of events, and is freed from the need to hesitate on unrealistic and unfamiliar imagery of the material and sensory world.

بررسی و تحلیل استعاره مفهومی «خرد» در شاهنامه فردوسی

طاهره میرهاشمی* ، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه اراک، اراک، ایران

t-mirhashemi@araku.ac.ir

علی صباغی، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه اراک، اراک، ایران

a-sabaghi@araku.ac.ir

چکیده

خرد و واژه‌های مشتق از آن، واژه‌ای کلیدی و پرکاربرد در شاهنامه فردوسی است. موضوع این نوشتار بررسی و تحلیل بازنمودهای زبانی عینی و ملموس از مفهوم مجرد و انتزاعی خرد در شاهنامه است. این گفتار در تحلیل استعاره مفهومی با حوزه مقصد «خرد» در شاهنامه فردوسی، کوشش خواهد کرد با استفاده از شیوه استقرای تام و به روش توصیفی — تحلیلی به این پرسش‌ها پاسخ دهد: ۱. در شاهنامه فردوسی حوزه مقصد خرد در قالب کدام نوع استعاره مفهومی، عینی شده است؟ ۲. در شاهنامه فردوسی برای عینی و ملموس شدن مفهوم خرد از چه واژگانی استفاده شده است؟ دستاورد پژوهش نشان می‌دهد که مفهوم انتزاعی «خرد» در شاهنامه در قالب استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی و جهت‌مند، ملموس شده است. در شاهنامه عینی کردن مفهوم «خرد» با منطق شعر حماسی و جهان ممکن حماسه منطبق است و شاعر، خرد را اشیایی شاهانه همچون «تاج» و «تخت» یا پهلوانی نظیر «کمان»، «رایت» و «تبر» انگاشته است.

کلیدواژه‌ها: شاهنامه فردوسی، استعاره مفهومی، نگاشت، خرد.

*مسئول مکاتبات

میرهاشمی، طاهره و صباغی، علی. (۱۴۰۴). بررسی و تحلیل استعاره مفهومی «خرد» در شاهنامه فردوسی، فنون ادبی، ۱۷، (۳)، ۴۷-۶۴.

مقدمه

در منابع بلاغی در تعریف اصطلاح استعاره نگرش‌های گوناگونی وجود دارد و این تنوع و تطور در تعبیر و تعریف، ناشی از گذشت زمان و گسترش دامنه بحث میان بلاغیان و منتقدان است. در منابع بلاغت، گزاره‌هایی مانند «نامیدن چیزی به نام چیز دیگر»، «کاربرد واژه در معنای غیر ما وضع له»، «مجازی با علاقه مشابهت»، «تشبیهی که یکی از طرفین آن حذف شده» و «تشبیه و تمثیلی مبتنی بر قیاس» در تعریف استعاره آمده است (رضایی جمرانی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۵-۱۴۱). در منابع نقد و نظریه ادبی سرآغاز بحث از استعاره براساس نگرش ارسطو در فن شعر است که استعاره را انتقال برحسب قیاس، مناسبت و مشابهت دانسته است (ارسطو، ۱۳۳۷، ص. ۱۴۶-۱۴۷). مرور آنچه درباره استعاره در منابع بلاغت سنتی و نقد و نظریه ادبی مطرح شده است، نشان می‌دهد بحث استعاره و انواع آن و مرز استعاره با دیگر موضوع‌های بلاغت، مانند مجاز و کنایه از نظر پژوهشگران دور نمانده است. در دیدگاه سنتی و کهن، استعاره در عین اینکه شگردی زبانی — بلاغی است، نقشی بارز در گسترش معنا دارد. از نگاه بلاغیان کارکرد استعاره تزئین صرف نیست؛ بلکه از آن برای روشن کردن معنی، تأکید، مبالغه و ایجاز نیز استفاده می‌شود (آقاحسینی و همتیان، ۱۳۹۴، ص. ۲۳۹-۲۴۰). هرچند در کتاب‌های آموزشی بلاغت، بیشتر به جنبه بلاغی و زیبایی‌شناختی استعاره توجه می‌شود و آن را آرایه‌ای «ازپیش‌اندیشیده‌شده» (هاوکس، ۱۳۷۷، ص. ۱۳۵) و صنعتی کاربردی در چهارچوب زبان ادبی و منحصر به بیان هنری می‌انگارند. در منابع نقد و نظریه ادبی معاصر، بحث استعاره علاوه بر بلاغت در حوزه‌های مختلفی نظیر زبان‌شناسی، روان‌شناسی و... مطرح می‌شود؛ یکی از این حوزه‌ها زبان‌شناسی شناختی است که استعاره را امری ذهنی و ابزاری شناختی می‌داند که می‌تواند بازنمود زبانی نیز داشته باشد.

در نگرش سنتی و بلاغی اساس تحلیل در موضوع استعاره، بر حذف مشبه در ساختار تشبیه، بنیان گذاشته می‌شود؛ به این صورت که وقتی مشبه به جمله‌ای تشبیهی، در جمله جدیدی به کار رفته باشد و مخاطب با آگاهی از ساختار جمله تشبیهی اولیه به این درک برسد که «مشبه به در جمله جدید، هم‌ارزش مشبه در جمله پیشین است» (صفوی، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۳) استعاره شکل می‌گیرد. در منابع بلاغی فارسی با در نظر گرفتن این الگو، استعاره و گونه‌های آن طبقه‌بندی و تعریف و تبیین شده است. (ر.ک: آقاحسینی و همتیان، ۱۳۹۴، ص. ۱۸۷-۲۴۵).

در رویکرد جدید به استعاره که با مقاله «استعاره مجرا» (The Conduit Metaphor) از مایکل ردی (Michael Reddy) آغاز شده است، تحلیل استعاره به جای محدوده زبان به سطح ذهن گسترش داده می‌شود (Lakoff & Johnson, 2003, p. 30). استعاره مفهومی یک شاخه مطالعاتی معناشناسی شناختی است که بنیاد آن (معناشناسی شناختی) بر چند اصل متکی است: ۱. انسان جهان اطراف را با دستگاه حسی — حرکتی خود تجربه می‌کند و ابزار شناختش حواس اوست؛ ۲. انسان جهان پیرامون خود را مقوله‌بندی می‌کند و ابزار آن، زبان است؛ ۳. تمام فعالیت‌های ذهنی انسان — خودآگاه یا ناخودآگاه — شناختی به شمار می‌آید (صفوی، ۱۳۹۹، ص. ۲۰۹)؛ به‌طور کلی می‌توان گفت استعاره مفهومی «عبارت است از درک امور انتزاعی بر پایه امور عینی؛ به دیگر سخن، استعاری اندیشیدن یعنی تجسم مفاهیم ذهنی» (اویسی کهخا و تیموری، ۱۴۰۱، ص. ۱۱۸).

استعاره مفهومی سه گزاره اساسی دارد: ۱. استعاره پدیده‌ای شناختی است؛ ۲. استعاره، استنتاج حوزه‌ای مفهومی به حوزه دیگر است؛ ۳. استعاره بر پایه تجربه انسان از جهان پیرامونش شکل می‌گیرد. این نگرش نو به استعاره که با رابطه ذهن و زبان در معناشناسی شناختی پیوند دارد، با پژوهش‌های جورج لیکاف (George Lakoff) و مارک جانسون (Mark Johnson)، ایو سویتزر (Eve Sweetser)، مارک ترنر (Mark Turner) و زولتان کووچش (Zoltan Kövecse) ابعاد تازه‌ای یافته است. در مطالعات جدید، استعاره مفهومی در پنج گروه استعاره جهت (Orientational Metaphor)، استعاره ساختی (Structural

(Metaphor)، استعاره هستی‌شناختی (Ontological Metaphor)، استعاره تصویری (Image Metaphor) و کلان‌استعاره (Mega Metaphor) طبقه‌بندی می‌شود (افراشی، ۱۴۰۰، ص. ۷۸).

شاهنامه فردوسی شاخص‌ترین اثر ادبی فارسی از نوع (Genre) حماسه است و با توجه به پیشینه آن (خدای‌نامه) و روزگار سروده شدنش، در میان آثار ادبی، کمتر اثری می‌توان یافت که به اندازه شاهنامه درباره «خرد و خردورزی» در آن سخن گفته شده باشد؛ از نخستین بیت شاهنامه که با ستایش آفریدگار جان و خرد آغاز شده است تا فرجام این اثر، بسامد واژه خرد و مشتقات آن، توصیف خرد، ستایش شخصیت‌های خردمند و رفتارشان (جنبه ایجابی خرد) و نکوهش عملکرد خردگريزان (جنبه سلبی خرد)، همه بیان‌کننده اهمیت و جایگاه خرد و خردورزی در این اثر حماسی است. «خردکشی» فردوسی نوعی میراث دوگانه است برجای‌مانده از مذهب و مأخذ کار او یعنی شاعر هم از نظر گرایش مذهبی و هم از نظر امانت‌داری در نقل مطالب، خود را متعهد به خردگرایی می‌داند (زرین‌کوب، ۱۳۷۹، ص. ۳۶۶). «خرد در شاهنامه کلیدی‌ترین مفهوم شخصیتی و مهم‌ترین ویژگی فردی است» (مجتبی، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۷). پژوهشگرانی که به موضوع خرد و خردورزی در شاهنامه و شرح و تفسیر آن پرداخته‌اند، گاه با اصطلاحات رایج در فلسفه و کلام، ابیات مربوط به خرد را گزارش و تبیین نموده‌اند (خالقی مطلق، ۱۳۸۹، ص. ۲۰۱؛ ۸؛ برگ‌نسی، ۱۳۸۶، ص. ۱۹-۲۴؛ کزازی، ۱۳۹۲، ص. ۱۹۲-۲۱۳) و گاه به یاری استعاره مفهومی زبانی‌شده خرد، معنا و مفهوم ابیات را عرضه کرده‌اند و در نهایت به دو گونه خرد در شاهنامه اشاره نموده‌اند: عقل نظری و عقل عملی (صفا، ۱۳۷۹، ص. ۲۵۸)، عقل کل در حکمت اسماعیلی و عقل جزئی (زریاب‌خویی، ۱۳۸۹، ص. ۲۱-۲۴) آسن خرد یا خرد فطری و گنو سروت خرد یا خرد مکتسب (اوشیدری، ۱۳۷۱، ص. ۱۱۰؛ ۲۵۳؛ ۴۰۴) و بر این نکته تأکید کرده‌اند که از نظر بسامد در شاهنامه، خرد جزئی یا عقل عملی نمود بیشتری دارد و این گونه خرد به عنوان نیروی تشخیص نیک و بد، زمینه‌ساز میانه‌روی، مدارا و روشن‌بینی است (موسوی و خسروی، ۱۳۸۹، ص. ۳؛ مسکوب، ۱۳۸۹، ص. ۲۳۲).

جستار پیش رو درصدد است به بررسی و تحلیل بازنمودهای زبانی عینی و ملموس از مفهوم مجرد و انتزاعی خرد در شاهنامه با رویکرد استعاره مفهومی بپردازد و به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

- ۱- در شاهنامه فردوسی حوزه مقصد خرد در قالب کدام نوع استعاره مفهومی، عینی شده است؟
- ۲- در شاهنامه فردوسی برای عینی و ملموس شدن مفهوم خرد از چه واژگانی استفاده شده است؟

پیشینه پژوهش

درباره دو کلیدواژه اصلی این نوشتار یعنی «استعاره مفهومی» و «خرد در شاهنامه فردوسی» پژوهش‌های بسیاری در قالب کتاب، مقاله و رساله‌های دانشگاهی انجام شده است. از میان این آثار، برخی از تحقیقاتی که با موضوع نوشتار پیش رو همسویی بیشتری دارد، عبارت است از:

آثاری که درباره استعاره مفهومی نوشته، ترجمه و تدوین شده است و در آنها با دیدگاه زبان‌شناسی شناختی به تعریف، تبیین و طبقه‌بندی انواع استعاره‌های مفهومی پرداخته شده است، به شرح زیر است:

کتاب *Metaphor we live by* از لیکاف و جانسون (Lakoff & Johnson, 1980) که توسط آقابراهیمی (۱۳۹۴) با عنوان *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم و گندمکار* (۱۳۹۶) با عنوان *استعاره‌هایی که باور داریم ترجمه و چاپ شده است*. کتاب *Metaphor A Practical Introduction* اثر زولتان کوچش (Kövecses, 2010) که میرزاییگی (۱۳۹۶) این کتاب را با عنوان *استعاره: مقدمه‌ای کاربردی ترجمه کرد*. همچنین، کتاب *Metaphor and metonymy at the Crossroads: A Cognitive*

آنتونیو بارسلونا (Barcelona, 2012) توسط سجودی و همکاران (۱۳۹۰) با عنوان *استعاره و مجاز با رویکردی شناختی* ترجمه شد. کتاب *استعاره: مبنای تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی* نیز شامل یک مقاله تألیفی و شش مقاله ترجمه‌ای درباره استعاره، مجاز و استعاره مفهومی است که به کوشش ساسانی (۱۳۸۳) منتشر شده است. صفوی (۱۳۹۶) در کتاب *استعاره به بررسی و نقد دو نگرش غالب در باب استعاره پرداخته است*. همچنین، افراسی (۱۳۹۷) در کتاب *استعاره و شناخت* در ۹ فصل به تبیین نظریه استعاره مفهومی پرداخته است.

علاوه بر کتاب‌های یادشده، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها و مقالاتی درباره استعاره مفهومی در زبان و ادبیات فارسی نوشته شده است و در اغلب آنها جامعه آماری تحقیق از متون منظوم و منثور عرفانی برگزیده شده است که عبارت است از: ۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی استعاره‌های مفهومی در عبهر العاشقین» نوشته زهرا خدادادی (۱۳۹۰)؛ ۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی تطبیقی استعاره در غزلیات حافظ و مولوی از منظر معنی‌شناسی شناختی» نوشته علی کوچک‌زاده (۱۳۹۴)؛ ۳. رساله‌ای با عنوان «نقد و تحلیل استعاره مفهومی و طرح‌واره تصویری در غزلیات مولوی» نوشته حسن توفیقی (۱۳۹۸)؛ ۴. رساله‌ای با عنوان «استعاره مفهومی خدا در غزلیات عرفانی» نوشته مهتاب صادق‌نژاد (۱۳۹۸). علاوه بر پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها ذکرشده مقالاتی نیز به چاپ رسیده است؛ من جمله مقاله مینا بهنام (۱۳۸۹) با نام «استعاره مفهومی نور در دیوان شمس»؛ زهره هاشمی و ابوالقاسم قوام (۱۳۹۲) با عنوان «نگرش احمد غزالی به عشق بر بنیاد نظریه استعاره شناختی»؛ «تحلیل شناختی استعاره مفهومی جمال در مثنوی و دیوان شمس» از ذوالفقار علامی و طاهره کریمی (۱۳۹۵)؛ مقاله داوود اسپرهم و سمیه تصدیقی (۱۳۹۷) با عنوان «استعاره شناختی عشق در مثنوی مولانا»؛ «عرفان خرابات است» نوشته جهان‌دوست سبزه‌علیپور و سهیلا وزیری (۱۳۹۷)؛ مقاله «استعاره مفهومی شادی در دیوان شمس» از عباس محمدیان و مجید فرحانی‌زاده (۱۳۹۷)؛ «بررسی استعاره مفهومی «جهان هستی درخت است» در متون عرفانی» نوشته فاطمه سلطانی و طاهره میرهاشمی (۱۳۹۸). بررسی بخش پیشینه نشان می‌دهد که در آثار ترجمه و تألیفی استعاره مفهومی و اقسام آن در قلمرو زبان‌شناسی شناختی تعریف و تبیین و شواهدی از زبان روزمره در توصیف و طبقه‌بندی آن ارائه شده است. در پژوهش‌های فارسی نیز بیشتر به انواع استعاره مفهومی در آثار ادبی عرفانی توجه شده است و مقاله حاضر از نظر بحث در مبانی نظری با آنها همسویی دارد.

آثاری نیز درباره خرد و جایگاه آن در شاهنامه فردوسی نوشته شده است؛ از جمله کتاب‌های پیوند خرد و اسطوره در شاهنامه فردوسی موسوی و خسروی (۱۳۸۹)؛ شکوه خرد در شاهنامه فردوسی از محمود رضایی دشت ارژنه (۱۳۹۲) و مقاله‌های «مفهوم خرد و خاستگاه‌های آن در شاهنامه» از محمدرضا صرفی (۱۳۸۳)؛ «استعاره‌های هستی‌شناختی در شاهنامه فردوسی از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی» از اشرف سراج و بهروز محمودی بختیاری (۱۳۹۶) و نیز «خرد و ابعاد آن در میان‌فروده‌ای شاهنامه فردوسی از اشرف خسروی و همکاران (۱۳۹۹) و موضوع بیشتر این آثار درباره خرد و خردورزی، پیشینه خرد در متون پیش از اسلام، انواع خرد، توصیف و جایگاه خرد در شاهنامه فردوسی و پیوند خرد با اسطوره‌هاست و تنها مقاله «استعاره‌های هستی‌شناختی در شاهنامه فردوسی از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی» با نوشته حاضر همسو است؛ در این مقاله، نویسندگان فقط استعاره‌های هستی‌شناختی مادی را از جلد دوم شاهنامه و از میان ۳۸۰۰ بیت استخراج کرده و با ارائه شواهد متنی به این نتیجه دست یافته‌اند که از انواع استعاره‌های مفهومی، استعاره‌های هستی‌شناختی مادی در شاهنامه بسامد بیشتری دارد. نویسندگان در پژوهش حاضر ضمن استقرای تام در هشت جلد شاهنامه چاپ خالقی مطلق، تمام شواهد خرد را از این اثر استخراج کرده (۷۵۰ نمونه) و در طبقه‌بندی انواع استعاره مفهومی نیز به تفکیک استعاره‌های جهتی، ظرف، ماده و جاندارانگاری پرداخته‌اند.

۲. بحث

خرد و خردورزی در شاهنامه مفهومی انتزاعی و ذهنی است. این مفهوم انتزاعی و واژه معنا (در برابر اسم ذات) با هر تعبیر و تفسیری که پژوهشگران از آن به دست داده‌اند؛ از جمله نیرویی مینوی و انتزاعی، جوهر مجرد، خرد غریزی، خرد اکتسابی، قدرت تشخیص نیک و بد و... مفهومی عقلانی، غیر حسی، انتزاعی و دور از دسترس تجربه و حس آدمی است که در شاهنامه بازنمود زبانی این مفهوم — خرد — به عنوان حوزه مقصد، در چهارچوب استعاره مفهومی هستی‌شناختی عینیت یافته و تجربه‌پذیر شده است.

گزاره بنیادی در استعاره مفهومی این است که جایگاه اصلی تولید استعاره ذهن است و استعاره تولیدشده در ذهن، می‌تواند بازنمود زبانی داشته باشد؛ بنابراین استعاره منحصر به زبان و محدود به حوزه بلاغت نیست. لیکاف و جانسون بر این نکته تأکید دارند که استعاره ابزار فهم انسان است و نظام مفهومی او به شکل استعاری، ساختاریافته و تعریف شده است (Lakoff & Johnson, 2003, p. 96) منظور از نظام مفهومی در این دیدگاه این است که انسان مفاهیمی را که از راه تجارب جسمانی به دست آورده، به مفاهیم انتزاعی تعمیم داده، پیوند می‌زند و با نظم و انسجام آنها را به حافظه می‌سپارد و نظام مفهومی را سامان می‌دهد (عبدالکریمی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۱-۱۱۲؛ ۱۶۳). بر پایه این نگرش نقش استعاره این است که مفهومی را که بیشتر انتزاعی و مجرد است، به کمک مفهومی دیگر که بیشتر عینی و تجربه‌پذیر است، قابل درک و فهم کند.

در نگاهی اجمالی می‌توان گفت در نظریه استعاره مفهومی، استعاره به مثابه مفهوم‌سازی حوزه‌ای از تجربه برحسب حوزه‌ای دیگر تعبیر می‌شود. در استعاره مفهومی، معمولاً از یک حوزه تجربه استفاده می‌شود تا حوزه دیگر را بهتر درک کنیم. این حوزه اول، اغلب ماهیت فیزیکی‌تری دارد و تجربه آن مستقیم‌تر و شناخته‌شده‌تر است. حوزه‌های تجربه در ذهن با مفاهیمی به صورت چهارچوب ذهنی یا مدل‌های شناختی بازنمایی می‌شوند (Kövecses, 2015, p. 2).

۲. ۱. اصطلاحات استعاره مفهومی

در تولید و تعبیر استعاره مفهومی از چهار اصطلاح حوزه مبدأ، حوزه مقصد، نگاشت و نام نگاشت استفاده می‌شود. تعریف و توصیف این اصطلاحات به اختصار به شرح زیر است:

۲. ۱. ۱. حوزه مبدأ (Source Domain): در روند شکل‌گیری استعاره مفهومی، حوزه مفهومی مبدأ شامل مفاهیم آشنا، ملموس و عینی‌تر نسبت به حوزه مقصد است و این مفاهیم به کمک تناظرهایی درک و تعبیر حوزه مقصد را میسر می‌سازد (عبدالکریمی، ۱۳۹۳، ص. ۸۰).

۲. ۱. ۲. حوزه مقصد (Target Domain): در روند شکل‌گیری استعاره مفهومی، حوزه مفهومی مقصد (هدف) دربردارنده مفاهیم ناآشنا و انتزاعی است (عبدالکریمی، ۱۳۹۳، ص. ۸۲) که درک و تعبیر آنها به آسانی دست‌یافتنی نیست.

۲. ۱. ۳. نگاشت (Mapping): چهارچوب مبدأ و چهارچوب مقصد (هدف) با یک مجموعه تناظر مفهومی یا نگاشت به هم مربوط می‌شوند (Kövecses, 2015, p. 2) و نگاشت مجموعه‌ای از تناظرهای بین دو طرف استعاره است (افراشی، ۱۳۹۷، ص. ۱۱).

۲. ۱. ۴. نام‌نگاشت (Name of Mapping): بازنمود زبانی فرایند ذهنی استعاره است (افراشی، ۱۳۹۷، ص. ۱۱)؛ به عنوان مثال، مفهوم انتزاعی خرد (حوزه مقصد) به مفهوم ملموس و عینی شیئی ملموس و حسی (حوزه مبدأ) نگاشت می‌شود و ابیات زیر در قالب گزاره «خرد شیئی / جاندار / ظرف است» قابل درک و تعبیر می‌شود و نام‌نگاشت‌های «خرد شمع / جوشن است»، «خرد آموزگار است» و «خرد ماده است» به دست می‌آید:

ز بهر پرستش سر و تن بشست	به شمع خرد راه یزدان بجست
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۲۹/۴)	
به فرمان ما چشم روشن کنید	خرد را برین رزم جوشن کنید
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۶۲/۶)	
همیشه بدی شاد و به روزگار	روان را خرد بادت آموزگار
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۸۴/۵)	
خردها فزون‌تر شد از کار تو	جهان گشت روشن به دیدار تو
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۲۹/۶)	

در نتیجه می‌توان گفت استعاره‌های مفهومی سازوکارهایی ذهنی‌اند که مفهوم‌سازی در حوزه‌های انتزاعی را میسر می‌کنند و در زبان، فرهنگ، آداب و رسوم، هنر و هر نظام نشانه‌ای که بشر با آن سروکار دارد، باز نمود پیدا می‌کند (افراشی، ۱۳۹۷، ص. ۸۱)؛ به عبارت دیگر استعاره مفهومی نتیجه نگاشت از حوزه مفهومی مبدأ به حوزه مفهومی مقصد خواهد بود.

۲.۲. استعاره مفهومی هستی‌شناختی

در پژوهش‌های جدید استعاره مفهومی در پنج گروه استعاره جهتی، استعاره ساختی، استعاره هستی‌شناختی، استعاره تصویری و کلان‌استعاره طبقه‌بندی می‌شود. در استعاره هستی‌شناختی «مفاهیم انتزاعی‌ای که درک آنها با پیچیدگی همراه باشد یا بیانشان دشوار باشد می‌تواند بر مبنای استعاره‌های هستی‌شناختی قابل درک و بیان شوند» (افراشی، ۱۴۰۰، ص. ۸۳). به بیان دیگر برای درک، تعبیر و شناخت یک مفهوم، مبنای هستی‌شناختی جدیدی ایجاد می‌شود و مفهوم انتزاعی و دور از تجربه مستقیم و حسی در قالب شیء، ماده و حجم، هستی می‌یابد. در این نوع از استعاره مفهومی، اطلاعات کلی و اندکی از حوزه مبدأ به کار گرفته می‌شود تا مفهومی در حوزه مقصد شکل بگیرد و از این نظر این گونه در تقابل با استعاره ساختی است. استعاره مفهومی هستی‌شناختی به سه نوع تقسیم می‌شود.

۲.۲.۱. استعاره هستی‌شناختی ماده و پدیده هستومند

در این گونه از استعاره مفهومی هستی‌شناختی، انسان برخی از مفاهیم و امور انتزاعی و ذهنی را به صورت مواد، عناصر و اشیای فیزیکی در نظر می‌گیرد و به آنها ارجاع می‌دهد و هر طبقه‌بندی و استدلالی را بر مبنای اشیاء و عناصر فیزیکی سامان می‌دهد؛ برای نمونه در شاهنامه حوزه مقصد «خرد» که مفهومی مجرد و انتزاعی است در قالب پدیده‌های فیزیکی و اشیاء مادی «تخت پادشاهی»، «جوشن»، «تبر»، «تاج و افسر»، «کمان» و «بادبان کشتی» تجسم و عینیت یافته است:

به تخت خرد برنشست آرتان	چرا شد چنین دیو انبازتان
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۱۴/۱)	
بدید این جهان را دل روشنم	خرد شد ز بدهای او جوشنم
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۴۵/۴)	
به روی زمین یکسر اندیشه کرد	خرد چون تبر هوش چون تیشه کرد
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۶۲/۵)	

خرد افسر شهریاران بود	همان زیور نامداران بود (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۵۵۸/۶)
زوان در سخن گفتن آژیر کن	کمان کن خرد را سخن تیر کن (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۱/۷)
در پادشا همچو دریا شمر	پرستنده ملاح و کشتی هنر سخن لنگر و بادبانش خرد (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۸/۷)

در شواهد بسیاری «خرد» در شاهنامه شیء انگاشته شده است و در قالب این انگاره کلی و استعاره هستی‌شناختی ماده، گاهی خود شیء به‌عنوان پدیده فیزیکی با اسم ذات در حوزه مبدأ «خرد» یاد شده است، مانند نمونه‌های گفته‌شده و در بیشتر موارد یکی از ویژگی‌ها و خصوصیات شیء و پدیده مادی ذکر شده است، مانند گزاره‌های «خرد چیزی است که گم می‌شود» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۱۳/۱، ۲۰۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۵۵/۲، ۴۵۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۹/۶، ۷۹)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۶۴/۷) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۰/۸، ۳۸، ۴۶۷، ۴۸۳)، «خرد بند و زنجیر است» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴/۱)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۴۶/۲)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۸/۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۸۷/۷، ۲۰۵، ۲۶۵) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۰۸/۸) و «خرد چیزی یافتنی و کسب کردنی است» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۹۴/۱، ۱۰۴، ۲۱۶، ۲۱۷)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۴۹/۲، ۲۸۰، ۲۹۸، ۴۰۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۴۳/۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۹۲/۵، ۲۸۳، ۵۲۵)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۹۱/۶، ۱۱۵، ۲۳۱، ۵۲۰، ۵۳۹، ۵۵۰)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۹۷/۷، ۲۰۷، ۲۵۰، ۲۹۸، ۳۷۰، ۴۴۵، ۵۰۶، ۵۲۵) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱/۸، ۲۴، ۱۰۳).

گنه‌کارتر چیز مردم بود	که از کین و آزش خرد گم بود (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۷۷/۶)
کسی کو ز بند خرد جسته بود	به زندان نوشین‌روان بسته بود (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۴۸/۷)
که من با جوانی خرد یافتم	به هر نیک و بد تیز بشتافتم (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۸۰/۲)

داده‌های به‌دست‌آمده از حوزه مقصد «خرد» در قالب استعاره هستی‌شناختی ماده را در جدول زیر به‌صورت نگاشت می‌توان بدین صورت جمع‌بندی کرد:

استعاره‌های هستی‌شناختی مادی از حوزه مقصد «خرد» در شاهنامه		
ردیف	نگاشت	بسامد
۱	خرد چیزی است که شخص از آن برخوردار است [داشتن خرد]	۱۳۴
۲	خرد چیزی یافتنی است	۳۰
۳	خرد ابزار سنجش است	۲۳
۴	خرد چیزی همراه با شخص است	۱۴
۵	خرد چیزی گم‌شدنی است	۱۳
۶	خرد چیزی بایسته و ضروری است	۱۰
۷	خرد بند و زنجیر است	۸
۸	خرد پایه و ستون [بنا] است	۸

۹	خرد چیزی آموختنی است	۷
۱۰	خرد تاج است	۶
۱۱	خرد جوشن است	۶
۱۲	خرد آب است	۵
۱۳	خرد ردا و خلعت است	۴
۱۴	خرد تار پارچه [در مقابل بود] است	۴
۱۵	خرد زیور و پیرایه است	۴
۱۶	خرد چیزی ارزشمند و ستودنی است	۴
۱۷	خرد چیزی زایل‌شدنی است	۴
۱۸	خرد روشنی‌گیرنده و روشنی‌دهنده است	۳
۱۹	خرد توشه و زاد است	۳
۲۰	خرد چیزی به یادداشتنی است	۳
۲۱	خرد میوه و بار [درخت] است	۳
۲۲	خرد چیزی گردآوردنی است	۳
۲۳	خرد درخت است	۲
۲۴	خرد شاخه [درخت] است	۲
۲۵	خرد تخت است	۲
۲۶	خرد رایت برافراشتنی است	۲
۲۷	خرد چیزی بخش‌پذیر است	۲
۲۸	خرد افشاندنی و نثارکردنی است	۲
۲۹	خرد کالا و سرمایه است	۲
۳۰	خرد لگام است	۱
۳۱	خرد دارو است	۱
۳۲	خرد چراغ است	۱
۳۳	خرد شمع است	۱
۳۴	خرد کمان است	۱
۳۵	خرد بادبان است	۱
۳۶	خرد تبر است	۱
۳۷	خرد ابزاری تیزکردنی است	۱
۳۸	خرد باد است	۱
۳۹	خرد چیزی زدودنی و صیقل‌دانی است	۱
جمع		۳۲۳

۲.۲.۲. استعاره هستی‌شناختی ظرف

انسان، برخوردار از جسم است و این جسم همانند ظرفی است که درون، برون، عمق و سطح دارد و آدمی از طریق همین جسم، مرز وجودی خود را از جهان پیرامونش تعیین و متمایز می‌کند. در استعاره مفهومی هستی‌شناختی ظرف، انسان بسیاری از پدیده‌های روانی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... را ظرف می‌انگارد و در حقیقت آنچه را فاقد حجم، درون و برون است، طوری حسی و عینی می‌کند که گویی ظرفی قلمداد شده است تا بتوان آن را درک و تعبیر کرد. در شاهنامه حوزه مقصد،

«خرد» گاهی همانند ظرفی است که سخن در آن جای گرفته است و در بیشتر مواقع «خرد» ماده‌ای است که در ظرفی مانند «سر، دل، مغز و جان» قرار گرفته، میزان آن اندک و بسیار می‌شود؛ مانند نمونه‌های زیر:

تو را خود خرد زانِ ما بیشتر روان و گمانت به اندیش‌تر
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۰۵/۱)

کسی را که جنگی چو رستم بود براند خرد در سرش کم بود
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۴۹/۲)

به یک پرّ پشه ندارد خرد ازیرا کسی را به کس نشمرد
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۵۶۶/۷)

نگنجد تو را این سخن در خرد نه زین جان آن بدتنان بر خورد
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۳۹/۸)

در شاهنامه حوزه مقصد «خرد» از نظر استعاره هستی‌شناختی ظرف، به‌گونه‌ای عینی و ملموس می‌شود که گویی خرد ماده‌ای (مظروف) است که در ظرفی جای گرفته است و با اوصافی مانند «پر» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱، ۱۱۶، ۱۵۱، ۲۱۷، ۳۱۹، ۳۵۱، ۳۵۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۶/۲، ۳۳۵، ۳۹۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۳/۳، ۱۳۳، ۱۷۸، ۲۶۳، ۳۷۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۱۳/۴، ۱۴۵، ۲۱۰)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۵۱/۵، ۵۹، ۱۹۰، ۲۸۴، ۲۸۹)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۶۲/۶، ۹۱، ۱۴۷، ۱۹۶، ۳۹۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۸۷/۱، ۱۸۸، ۲۲۰، ۴۳۵) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۵۸/۸، ۶۴)، «اندک» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۸۷/۲)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۷۹/۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۴۰/۷، ۵۶۸) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۳۴/۸)، «کم» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۷۶/۱، ۲۰۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۸/۲، ۱۴۹، ۴۵۳، ۴۶۰، ۳۴۹)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۳/۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۵۳/۵، ۴۶۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۶۸/۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۲۲/۷، ۳۷۹) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۴۶/۸)، «روشن» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۸/۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۶۹/۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۳/۷، ۱۸۸، ۴۴۸) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۹/۸، ۱۹) و... یاد می‌شود. در جدول زیر به‌صورت نگاشت می‌توان این نوع استعاره را بدین صورت جمع‌بندی کرد:

استعاره‌های هستی‌شناختی ظرف از حوزه مقصد «خرد» در شاهنامه		
ردیف	نگاشت	بسامد
۱	خرد پُر است	۴۴
۲	خرد ماده‌ای است که کم و اندک می‌شود	۲۹
۳	خرد ماده است که خالی و نیست می‌شود	۲۴
۴	خرد ماده‌ای است که افزون می‌شود	۲۰
۵	خرد جفت جان است	۱۰
۶	خرد جفت زبان و سخن و گفتار است	۸
۷	خرد روشن است	۷
۸	خرد در سر است	۷
۹	خرد جفت مغز است	۶
۱۰	خرد در مغز است	۵
۱۱	خرد جا و مکان دارد	۴
۱۲	خرد جفت رای و دل و هنر است	۴

۱۳	خرد در دل است	۴
۱۴	خرد ظرف است	۴
۱۵	خرد ماده ترکیب پذیر است (با کین و روان)	۳
۱۶	خرد در روان است	۳
۱۷	خرد تیره و تاریک است	۲
۱۸	خرد در جان است	۱
جمع		۱۸۵

۲.۲.۳. استعاره هستی شناختی شخصیت بخشی

استعاره هستی شناختی شخصیت بخشی که می توان آن را با شگرد بلاغی تشخیص و جاندارانگاری (Personification) در پیوند دانست، بر این اصل استوار است که انسان ویژگی ها و فعالیت های خود را که برایش ملموس و بدیهی است به پدیده های غیر انسانی نسبت می دهد؛ به این معنا که انسان از دانشی که درباره خود دارد برای درک و تعبیر پدیده های انتزاعی و غیر حسی دیگر کمک می گیرد. در شاهنامه این گونه از استعاره های هستی شناختی گاهی به صورت «انسان» (شخصیت بخشی) و گاهی یکی از «اعضای بدن انسان» بازنمایی و نگاشت می شود و در بیشتر مواقع یکی از کارکردهای انسان به «خرد» نسبت داده می شود. در مثال های زیر گزاره های «خرد پادشاه است»، «خرد برادر مدارا است»، «خرد چشم دارد» و «خرد آموزگار است» نمونه ای از این گونه استعاره مفهومی است:

خرد شاه باید زبان پهلوان	چو خواهی که بی رنج باشد جهان (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۵۲/۶)
مدارا خرد را برادر بود	خرد بر سر جان چو افسر بود (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۸۰/۷)
همه مر تو را بند و تنبل فروخت	به اروند چشم خرد را بدوخت (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۳۷/۲)
کسی کش خرد باشد آموزگار	نگه دارد این گردش روزگار (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۸۴/۳)

وقتی مفهوم «خرد» در آغاز به عنوان شخص، عینی و ملموس شد، در گام دوم با شناختی که انسان از وجود خود دارد کنش هایی را که خود انجام می دهد و ویژگی هایی را که دارد یا بر او عارض می گردد به «خرد» نسبت می دهد و نگاشت هایی مانند: «خرد مغلوب می شود» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۰۱/۱)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۶/۲)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۶۴/۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۶/۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۵۶۲/۵)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۳۴/۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۹۰/۷)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۶۰۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۱۳/۸)، «خرد یار و یاور است» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴/۱)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۹۰/۲)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۲۷/۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۷۸/۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۹۲/۵)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۵/۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۰/۷)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۵۹۸) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۶۴/۸)، «خرد گواهی می دهد» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۴۷/۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۸۹/۷)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۵۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۲۰ و ۴۵۳) و... به دست می آید. داده های به دست آمده از حوزه مقصد «خرد» در قالب استعاره هستی شناختی جاندارانگاری را در جدول زیر به صورت نگاشت می توان بدین صورت جمع بندی کرد:

استعاره‌های هستی‌شناختی جاندار انگاری از حوزه مقصد «خرد» در شاهنامه		
ردیف	نگاشت	بسامد
۱	خرد شخص است با اوصاف گوناگون	۳۱
۲	خرد شخص راهنما است	۲۹
۳	خرد جاندار پرورنده و پرورده است	۱۷
۴	خرد شخص هم‌نشین است	۱۴
۵	خرد شخصی است که چشم دارد	۱۴
۶	خرد شخص مغلوب شدنی است	۱۴
۷	خرد یار و دستگیر است	۱۲
۸	خرد پادشاه و سالار است	۸
۹	خرد شخص آموزگار است	۷
۱۰	خرد شخص گواه و شاهد است	۶
۱۱	خرد پاسبان است	۵
۱۲	خرد شخص میانجی و داور است	۴
۱۳	خرد شخص جوینده است	۴
۱۴	خرد شخص فرمان‌بر و پرستار است	۳
۱۵	خرد شخصی است که دست دارد	۲
۱۶	خرد شخص خواب‌رونده است	۲
۱۷	خرد شخص بیهوش‌شونده است	۲
۱۸	خرد شخصی پیر است	۲
۱۹	خرد شخص بیگانه است	۲
۲۰	خرد شخص برآورنده و دهنده است	۲
۲۱	خرد شخصی است که برمی‌گردد	۲
۲۲	خرد شخصی است که رانده می‌شود	۲
۲۳	خرد شخصی است که سر دارد	۱
۲۴	خرد شخصی است که گوش دارد	۱
۲۵	خرد شخص آشنا است	۱
۲۶	خرد دشمن دارد	۱
جمع		۱۸۸

۲.۳. استعاره مفهومی جهتی

در استعاره‌های جهتی، حوزه مبدأ جهت‌های اصلی در نظر گرفته می‌شود؛ یعنی انسان، مفهومی انتزاعی و مجرد را با توجه به ویژگی‌ها جسمانی و عملکرد بدنی خود در یک محیط به جهت مکانی پیوند می‌زند و در نهایت مفهومی غیرحسی، جهتی مکانی می‌یابد. در شاهنامه حوزه مقصد «خرد» به صورت «مسیر و جهت» انگاشته می‌شود که باید طی شود و ویژگی‌هایی مثل دور، نزدیک، پیش، پس، حاشیه و مرکز به این مسیر و جهت نسبت داده می‌شود:

از این دو یکی را نجنبید مهر خرد دور بُد مهر ننمود چهر
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۷۲/۲)

هر آن کس که گردد ز راه خرد سرانجام پیچد ز کردار بد
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۶۶/۳)

پسندیدم این رای با هنگ اوی که سوی خرد بینم آهنگ اوی
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۸۰/۶)

فراوانی استعاره‌های مفهومی جهت‌مند در قیاس با دیگر انواع کمتر است و ویژگی‌ها به‌کاررفته در این نوع استعاره در سه مقوله «پیش»، «سوی» و «دور» زبانی شده است؛ «خرد راه است» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۷/۱، ۲۱۷، ۲۸۷)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۹۰/۲، ۱۰۳، ۲۷۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۸۷/۳، ۳۶۶)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۷۱/۴، ۷۸)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۳۷/۵، ۳۱۲، ۳۶۹)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۹۳/۶، ۲۵۸، ۳۵۷، ۴۰۳)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۵۲/۷، ۲۹۳، ۳۴۶، ۶۲۷) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۹۹/۸، ۴۲۳) و «خرد دور شد یا دور بود» (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۸۵/۱، ۲۰۱)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴۲۹/۵، ۴۶۴)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۲۳/۶، ۵۴۸)؛ (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۹۰/۷، ۱۹۰) و (فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱/۸) عمده‌ترین نگاشت‌های این حیطه است. داده‌های به‌دست‌آمده از حوزه مقصد «خرد» در قالب استعاره جهت‌مند را در جدول زیر به‌صورت نگاشت می‌توان بدین صورت جمع‌بندی کرد:

استعاره‌های مفهومی جهت‌مند از حوزه مقصد «خرد» در شاهنامه		
ردیف	نگاشت	بسامد
۱	خرد راه است	۲۵
۲	خرد دور شد / بود	۱۰
۳	پیش خرد [بردن به / رفتن]	۵
۴	سوی خرد [رفتن و بردن]	۲
جمع		۴۲

۲.۴. «خرد» مفهومی مجرد و انتزاعی

«خرد» در شاهنامه بیشتر استعاره‌ای زبانی شده است و به‌صورت ملموس و عینی در قالب استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی و جهت‌ی نمود یافته است؛ اما گاهی این مفهوم — خرد — در همان صورت مجرد و انتزاعی بیان شده است و گزاره‌هایی که در آنها این کاربرد دیده می‌شود، در قالب استعاره مفهومی نمی‌گنجد، مثال:

روانش خرد بود و تن جان پاک تو گفستی که بهره ندارد ز خاک
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۱۲۲/۲)

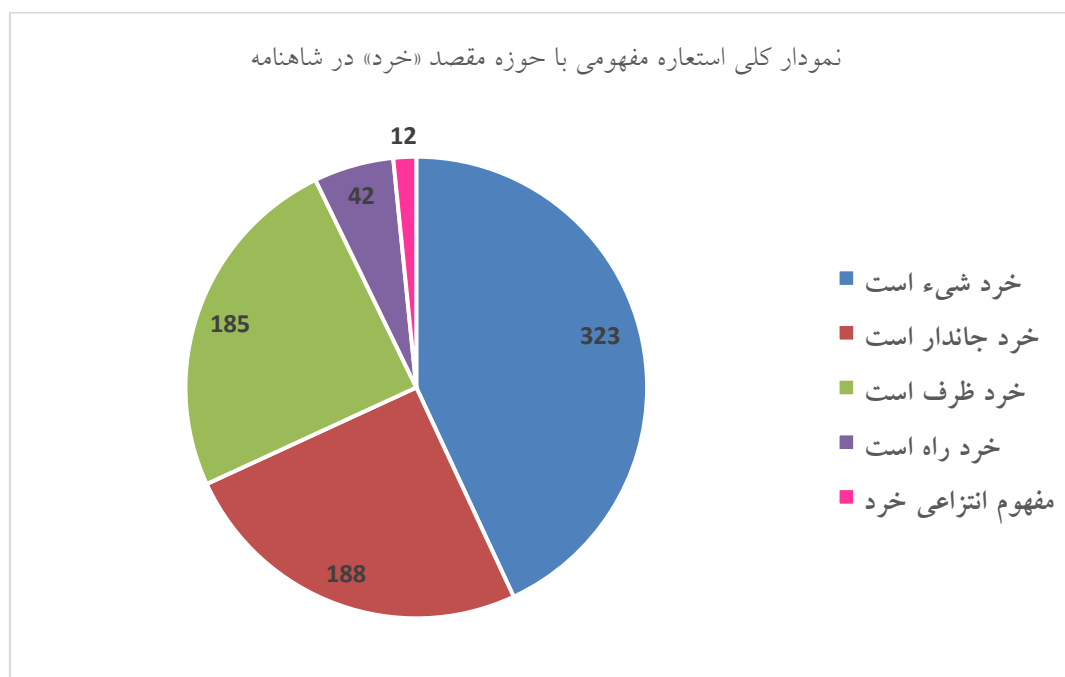
نباشد خرد جان نباشد رواست خرد جان پاک است و ایزد گواست
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱۰/۷)

یکی داستان از کیان یاد کن ز فام خرد گردن آزاد کن
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳۲/۴)

مدارا خرد را برابر بود خرد بر سر دانش افسر بود
(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۴/۷)

گفتنی است که داده‌های به‌دست‌آمده از حوزه مقصد «خرد» (۷۳۸ نمونه) در چهارچوب استعاره مفهومی با ویژگی‌ها کلی صور خیال در شاهنامه همسویی دارد؛ بدین معنی که شعر حماسی شعری روایی است که انسان [پهلوان] در مرکز آن قرار دارد (خالقی مطلق، ۱۳۸۶، ص. ۹) و از آنجاکه فضای اساطیری و رخداد‌های حماسی انتزاعی و شگفت است (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۲، ص. ۴۵۲) سراینده می‌کوشد برای همراه کردن مخاطبان، جهان ممکن ملموس و عینی بسازد و در صور خیال نیز بیشتر به تصاویر مادی و محسوس بسنده کند تا هم از غرابت جهان اساطیری بکاهد و هم سرعت گزارش و روایت را بیشتر کند و در نتیجه مخاطب را از توقف در درک و تحلیل تصاویر وهمی‌رهای بخشد.

یک ویژگی برجسته صور خیال در شاهنامه این است که «تصاویر شعری شاهنامه رنگ حماسی دارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۲، ص. ۴۴۲) و شاعر در آفرینش صور خیال از حوزه امور ملموس و عینی، آن هم با رنگی حماسی و پهلوانی بهره می‌برد؛ این ویژگی در گزینش واژه‌ها و تعبیر حوزه‌های مبدأ استعاره مفهومی «خرد» نیز دیده می‌شود؛ به این معنا که نگاشت مفاهیم در حوزه‌های مبدأ از منطق زبان حماسی پیروی می‌کند و شاعر «خرد» را اشیایی شاهانه و پهلوانی مانند «تاج»، «تخت»، «کمان»، «رایت»، «تبر» و... انگاشته است. این گزینش با فضای کلی این اثر همسو و هماهنگ است.

۳. نتیجه

استعاره در نگرش سنتی، شگردی بلاغی است که در قلمرو ادبیات، بیشتر بدان می‌پردازند؛ اما در رویکرد جدید در زبان‌شناسی شناختی، استعاره ابزار شناخت انسان است و این موضوع به‌دلیل قابلیت استعاره در انتقال و جایگزینی در حوزه مفاهیم دارد؛ به‌ویژه هنگامی که مفاهیم انتزاعی و مجرد (حوزه مقصد) از طریق مفاهیم ملموس و حسی (حوزه مبدأ) عینیت می‌یابد.

«خرد» در هر دو معنای «خرد غریزی» و «خرد اکتسابی» یک مفهوم مجرد، انتزاعی و در عین حال کلیدی شاهنامه است و جایگاه مهمی در متن شاهنامه از نظر بسامد و تکرار و نیز در نگرش فردوسی از نظر روزگار حیات شاعر دارد. مفهوم انتزاعی

«خرد» در شاهنامه در قالب استعاره‌های مفهومی هستی‌شناختی و جهت‌مند، عینی و ملموس، شده است. استعاره‌های هستی‌شناختی حوزه مقصد «خرد» به ترتیب بسامد در قالب سه نگاشت «خرد شیء است» (۳۲۳ مصداق)، «خرد جاندار است» (۱۸۸ مصداق) و «خرد ظرف است» (۱۸۵ مصداق) نمود زبانی یافته است و استعاره جهت‌مند حوزه مقصد «خرد» در قالب نگاشت «خرد راه است» (۴۲ مصداق) زبانی شده است.

در شاهنامه، عینی و ملموس کردن مفهوم «خرد» با منطق شعر حماسی و جهان ممکن حماسه منطبق است و شاعر خرد را اشیایی شاهانه همچون «تاج» و «تخت» یا پهلوانی نظیر «کمان»، «رایت» و «تبر» انگاشته است. به بیان دیگر فردوسی «خرد» را در قالب واژگان مادی و محسوس شعر حماسی بازنمایی و با این روش، شگفتی و شگرفی رازناک جهان اساطیری را باورپذیر کرده است. مخاطب شاهنامه به یاری استعاره مفهومی، مفاهیم ذهنی و انتزاعی را بهتر درک و تعبیر می‌کند و همسو با روایت شاعر گزارش رخدادها را پی می‌گیرد و از درنگ در صور خیال وهمی و دور از جهان مادی و حسی بی‌نیاز می‌شود.

منابع

- آقاحسینی، حسین، و همتیان، محبوبه (۱۳۹۴). *نگاهی تحلیلی به علم بیان*. سمت.
- ارسطو (۱۳۳۷). *هنر شاعری* (فتح‌الله مجتبیایی، مترجم). نشر اندیشه.
- افراشی، آزیتا (۱۳۹۷). *استعاره و شناخت*. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- افراشی، آزیتا (۱۴۰۰). *مبانی معناشناسی شناختی*. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- اوشیدری، جهانگیر (۱۳۷۱). *دانشنامه مزدیسنا: واژه‌نامه توضیحی آئین زرتشت*. نشر مرکز.
- اکو، اومبرتو، ردی، ام، لاکاف، جی، رابرت تیلور، جی، واینزهایمر، جی، و موران، آر. (۱۳۸۳). *استعاره: مبانی تفکر و ابزار زیبایی‌آفرینی* (گروه مترجمان؛ فرهاد ساسانی، ویراستار). سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، سوره مهر پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- اویسی کهخا، عبدالعلی، و تیموری، علی (۱۴۰۱). بررسی استعاره مفهومی در تاریخ جهانگشای جویی. *فنون ادبی*، ۱۴(۱)، ۱۱۱-۱۲۶. <https://doi.org/10.22108/liar.2022.131080.2078>
- بارسلونا، آنتونیو (۱۳۹۰). *استعاره و مجاز با رویکردی شناختی* (فرزان سجودی، لیلا صادقی، تینا امراللهی، مترجمان؛ لیلا صادقی، ویراستار). نقش جهان.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۸۶). *حماسه: پدیده‌شناسی تطبیقی شعر پهلوانی*. مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۸۹). *یادداشت‌های شاهنامه* (دفتر یکم). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی.
- رضایی جمکرانی، احمد (۱۴۰۱). *استعاره*. مروارید.
- زریاب خویی، عباس (۱۳۸۹). «نگاهی تازه به مقدمه شاهنامه» در *تن پهلوان و روان خردمند: پژوهشهایی تازه در شاهنامه* (شاهرخ مسکوب، ویراستار). طرح نو.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۹). *حکایت همچنان باقی*، سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۲). *صور خیال در شعر فارسی*، آگاه.

- صفا، ذبیح الله (۱۳۷۹) حماسه سرایی در ایران. امیرکبیر.
- صفوی، کورش (۱۳۹۶) استعاره. نشر علمی.
- صفوی، کورش (۱۳۹۹) نگاهی به تاریخ معنی شناسی. نشر علمی.
- عبدالکریمی، سپیده (۱۳۹۳). فرهنگ توصیفی زبان شناسی شناختی. نشر علمی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۶). شاهنامه (ج. ۱؛ تصحیح و توضیح واژه ها و معنای ابیات: کاظم برگ نیسی). فکر روز.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۱؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۲؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۳؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۴؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۵؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۶؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۷؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). شاهنامه (ج. ۸؛ به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۲). نامه باستان (ج. ۱؛ میر جلال الدین کزازی، ویراستار). سمت.
- کوچش، زولتان (۱۳۹۶). استعاره: مقدمه ای کاربردی (جهانشاه میرزاییگی، مترجم). آگاه.
- لیکاف، جورج، و جانسون، مارک (۱۳۹۴). استعاره هایی که با آن ها زندگی می کنیم (هاجر آقاابراهیمی، مترجم). نشر علم.
- لیکاف، جورج، و جانسون، مارک (۱۳۹۶). استعاره هایی که باور داریم (راحله گندمکار، مترجم). نشر علمی.
- محبتی، مهدی (۱۳۷۹). سیمرخ در جستجوی قاف: درآملی بر سیر و تحول عقلانیت در ادب فارسی. سخن.
- مسکوب، شاهرخ (۱۳۸۹). تأملی در اخلاق: از اوستا به شاهنامه؛ در تن پهلوان و روان خردمند: پژوهشهایی تازه در شاهنامه (شاهرخ مسکوب، ویراستار). طرح نو.
- موسوی، سید کاظم، و خسروی، اشرف (۱۳۸۹). پیوند خرد و اسطوره در شاهنامه. انتشارات علمی و فرهنگی.
- هاوکس، ترنس (۱۳۷۷). استعاره (فرزانه طاهری، مترجم). نشر مرکز.

References

- Abdolkarimi, S. (2014) *Descriptive dictionary of cognitive linguistics*. Elmi Press. [In Persian].
- Afrashi, A. (2018) *Metaphor and Cognition*. Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Afrashi, A. (2021) *Introducing Cognitive Semantics*. Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Aghahosaini, H., & Hemmatiyan, M. (2015) *Analytical Approach to Rhetoric*. Samt. [In Persian].
- Barcelona, A. (Ed.) (2000). *Metaphor and metonymy at the crossroads: a cognitive perspective* (F. Sojoodi, L. Sadeghi., & T. Amrollahi, Trans., L. Sadeghi, Ed.). Mouton de Gruyter. [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2007) *The Shahnameh* (K. Bargnaysi, Ed., Vol. 1). Fekr- e ruz Press. [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 1). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 2). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 3). The Center for the Great

- Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 4). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 5). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 6). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 7). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *The Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, Ed. Vol. 8). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2013). *The Shahnameh* (M. J. Kazzazi, Ed.; Vol. 1). Samt. [In Persian].
- Hawkes, T. (1998). *Metaphor* (F. Taheri, Trans.). Markaz Press. [In Persian].
- Khaleghi-e Motlagh, J. (2007). *Epic: Comparative Phenomenology of Heroic Poetr.* The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Khaleghi-e Motlagh, J. (2010) *Notes on the Shahnameh* (Vol 1). The Center for the Great Islamic Encyclopedia (Center for Iranian and Islamic Studies). [In Persian].
- Kövecses, Z. (2010). *Where Metaphors Come From* (J. Sh. Mirzabeigi, Trans.) Oxford University Press. [In Persian].
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980a). *Metaphors we live by* (H. aghaebrahimi, Trans.). The University of Chicago Press. [In Persian].
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980b). *Metaphors we live by* (R. Gandomkar, Trans.) The University of Chicago Press. [In Persian].
- Mahabbati, M. (2000). *Simorgh in Search of Qaf: An Introduction to the History and Evolution of Rationality in Persian Literature.* Sokhan. [In Persian].
- Meskoob, Sh. (2011). A reflection on ethics: from the Avesta to the Shahnameh, in Shahrokh Meskoob, (Ed.). *The body of the champion and the soul of the sage.* Tarh-e No Press. [In Persian].
- Mousavi, S. K., & Khosravi, A. (2011). *The connection between wisdom and myth in the Shahnameh.* Elmi and Farhanghi Press. [In Persian].
- Oshidri, J. (1992). *Mazdayasna (Zoroastrianism) Encyclopedia: A Dictionary of Explanation about Zoroastrian.* Markaz Press. [In Persian].
- Oveisi Kakhkha, A., & Teymouri, A. (2022). A Study of the Conceptual Metaphor in the History of Jahangosha Jovini. *Literary Arts*, 14(1), 111-126. <https://doi.org/10.22108/liar.2022.131080.2078> [In Persian].
- Safa, Z. (2000). *The course of epic poetry in Iran.* Amirkabir. [In Persian].
- Safavi, K. (2017). *Metaphor.* Elmi Press. [In Persian].
- Safavi, K. (2021). *Looking at the History of Semantics.* Elmi Press. [In Persian].
- Shafiei Kadkani, M. R. (1993). *Imagery in Persian poetry.* Agah. [In Persian].
- Umberto E., M. Reddy., G. Lakoff., J. Robert Taylor., J. Weinsheimer., & R. Moran (2004). *Metaphor: The Basis of Thought and a Tool for Creating Beauty* (Group of Translators., F. Sassani, Ed.). Sore. [In Persian].
- Zarrinkoob, A. (2000). *The story still remains.* Sokhan. [In Persian].
- Zaryab Khoyi, A. (2011). A new look at the introduction to the Shahnameh, in Shahrokh Meskoob (Ed.). *The body of the champion and the soul of the sage.* Tarh-e No Press. [In Persian].